

יום עיון במלאת 40 שנה לחתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים

לרגל יום השנה הארבעים לחתימת הסכם השלום בין ישראל ומצרים, נערך ב-14 במארס יום עיון מיוחד בשיתוף פעולה בין המכון למחקרי ביטחון לאומי, יד יצחק בן-צבי, מרכז מורשת מנחם בגין ומשרד החוץ. האירוע הוקדש להיבטים מגוונים ביחסי ישראל-מצרים: תקופת הסכסוך, 1973-1948; תהליך השלום בניצוחו של מנחם בגין; רב-שיח לסיכום ארבעים שנות שלום ולקחייהן; נקודות מבט ישראליות ומצריות על עתיד השלום; ודיון בממד התרבותי של יחסי המדינות.

בכנס עלו התובנות העיקריות הבאות:

- השלום משרת את האינטרסים של שני הצדדים ונראה שעבר את "נקודת האל-חזור".
- השלום נשען במידה רבה על שיתוף פעולה ביטחוני, אך הגיע העת לקידום שיתופי פעולה גם בתחומים אחרים במטרה לחזק את שורשיו.
- הסוגיה הפלסטינית הינה מרכיב חשוב ביחסים בין המדינות ובקשיים הנלווים להם, אם כי בשנים האחרונות – על רקע האתגרים האזוריים והפנימיים של מצרים – חשיבותה של סוגיה זו פחתה.
- השלום עם מצרים נושא מבחינתה של ישראל חשיבות אסטרטגית במישורים המדיני (תיווך עם הפלסטינים), הצבאי (יציאת מצרים ממעגל הלחימה) והכלכלי (הפחתת תקציב הביטחון).
- המערכה הדיפלומטית המצרית נגד הגרעין הישראלי אינה נובעת מתחושת איום של מצרים, אלא מתפיסתה העצמית כמנהיגת העולם הערבי.
- יש פוטנציאל רב בהרחבת שיתופי הפעולה הכלכליים בין המדינות במגוון תחומים. זוהי אחריות הן של הממשלות והן של הציבורים בישראל ובמצרים.
- הקושי בקידום שיתופי פעולה בין מצרים לישראל נובע בחלקו מהמבנה של הברוקרטיה המצרית ומדפוסי הפעולה האיטיים המאפיינים אותה.
- חרף מפגשי האינטרסים והידוק שיתוף הפעולה הביטחוני בשנים האחרונות, על ישראל להמשיך ולפקוח עין על התעצמות של הצבא המצרי.

דברי פתיחה, שגריר ישראל בקהיר, ד"ר דוד גוברין: תקופת השלום בין המדינות ארוכה מתקופת המלחמה. ההסכם שרד תהפוכות רבות. כוחו בכך שהוא משרת את האינטרסים של ישראל ומצרים. המדינות עברו את נקודת האל-חזור, וקשה לדמיון מצב שבו יחזרו למצב מלחמה. מדינות ערב מבינות את היתרונות הגלומים בשיתוף פעולה עם ישראל, אשר נתפסת באופן גובר כשחקן אזורי לגיטימי.

מושב ראשון: יחסי ישראל-מצרים, 1948-1973, בהשתתפות פרופ' אברהם סלע, פרופ' מוטי גולני, פרופ' נחם אילן וד"ר חגי צורף

מדיניות מצרים כלפי שאלת פלסטין הושפעה בתקופת המלך פארוק משלושה גורמים עיקריים: המאבק הפוליטי הפנימי בין הופד, ארמון המלוכה והאחים המוסלמים; החרפת הסכסוך הערבי-ציוני; והשאיפה של מצרים למנהיגות ערבית אזורית. העיסוק בשאלת פלסטין הונע בין היתר מהצורך של השליטים הערבים בלגיטימציה דרך חיבור לסמלים דתיים ומהמאבק בשלטון הזר. ראש ממשלת מצרים דאז, מחמוד אל-נוקראשי, לא רצה בכניסה למלחמת 1948, אך נדחף ע"י המלך משיקולים של יוקרה אזורית.

ישראל הצטרפה למלחמת סיני ב-1956 כחלק מרצונה לרקום ברית עם המעצמות, צרפת ובריטניה, על רקע האתגרים עמם התמודדה בראשית שנות החמישים, בהם: מצוקה כלכלית; מצוקה מדינית; מצוקה פוליטית ואזרחית בעקבות גל העלייה הגדול ומצוקה ביטחונית; איום חזרת הפליטים הפלסטינים.

על אף שראש הממשלה מנחם בגין מילא את התפקיד החשוב ביותר בתהליך השלום עם מצרים, הוא במידה רבה המשיך את מדיניות קודמיו – גולדה מאיר ויצחק רבין.

מושב שני: תהליך השלום בראי הגותו של מנחם בגין, בהשתתפות פרופ' ג'רלד שטיינברג, עו"ד דניאל רייזנר והשופט אליקים רובינשטיין

ניתן למנות שלוש סיבות מרכזיות לכך שישראל והפלסטינים לא הצליחו לשחזר את ההישג של ישראל ומצרים ולהגיע לשלום קבע: העדר תמיכה בינלאומית מספקת; הקושי של שני הצדדים לעשות שלום מעמדת כוח; העדר מנהיג "היסטורי" אחד לפחות בעל אומץ לב מספק.

מושב שלישי: 40 שנות שלום בין ישראל למצרים ומה הלאה? בהשתתפות תא"ל (מיל') אסף אוריון, ד"ר גרשון בסקין, ד"ר אמילי לנדאו, סא"ל (מיל') אורנה מזרחי, השגריר ד"ר חיים קורן

הערך הביטחוני של השלום: השלום הוציא את מצרים ממעגל הלחימה. הודות לשלום חלה ירידה בהשקעה הישראלית בתקציב הביטחון, כאשר ב-1973 תקציב הביטחון עמד על כ-25% מהתל"ג לעומת כ-5% בלבד כיום. שיתוף הפעולה הקיים כיום בין ישראל למצרים במאבק בטרור בסיני הוא תוצאה של הכרה בכוח הנסיבות, בניית אמון הדרגתית והצלחות מבצעיות. שיתוף הפעולה בין המדינות הוא כמו אוטובוס קומתיים: בעוד שבקומה העליונה אין יחסים רחבים, הרי שבקומה התחתונה, הביטחונית – מתחת לפני השטח – מתקיים שיתוף פעולה נרחב.

התעצמות צבא מצרים: הצבא המצרי הוא צבא גדול ובניין הכוח שלו מיועד למלחמה נגד צבאות סדירים וככל הנראה גם נגד ישראל, ועל כן יש לפקוח עין על התעצמותו. בה בעת, ברור כי מלחמה היא לא האינטרס הנוכחי של מצרים נוכח האתגרים האזוריים, הסביבתיים ובעיקר הכלכליים העומדים בפניה.

ההיבט המדיני: שגריר ישראל במצרים איננו מבודד. יש לו אילוצים ביטחוניים, אך הוא יכול לפגוש את כולם, הן באופן פורמלי והן באירועים חברתיים. ישראל פועלת למען המשך הסיוע האמריקני למצרים.

ההיבט הפלסטיני: לשלום עם מצרים ערך רב בהקשר הפלסטיני, בפרט נוכח ההשפעה המצרית על עזה. הנושא הפלסטיני עומד לאורך השנים במוקד יחסי ישראל-מצרים, אך הוא עד לתהליכי שינוי ממגוון סיבות, בראשן מפגש האינטרסים בעקבות הטלטה האזורית ודחיקת הסוגיה הפלסטינית מסדר היום הציבורי. מצרים אינה רוצה לשאת באחריות על עזה. עם זאת, ניכרת לאחרונה נכונות מצרית למעורבות גוברת בהקשר העזתי כחלק ממענה רחב יותר לאתגרים הביטחוניים-כלכליים בצפון סיני.

בקרת נשק גרעיני: מצרים עוסקת בשאלת הגרעין הישראלי מאז שנות השישים. נאצר פעל לפיתוח מענה באמצעות טילים ודיבר על הצורך בפיתוח מענה ערבי גרעיני. מצרים חתמה על הסכם השלום עם ישראל מבלי לדרוש שישראל תחתום על ה-NPT, והחל משנות השמונים העבירה את המאבק בגרעין הישראלי לזירה הדיפלומטית. הצלחתה הראשונה נרשמה ב-1995, כאשר מסמך המסכם של ועידת הסקר כלל התייחסות לפירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני. ב-2010 הנושא עלה פעם נוספת, והוא צפוי לעלות גם ב-2020 במסגרת ועידת המעקב הבאה ולהוסיף לשמש נושא חיכוך בין המדינות. מצרים אינה חשה איום ישיר מהגרעין הישראלי. פעולותיה נובעות מתפיסתה העצמית כמובילת העולם הערבי.

שיתוף פעולה כלכלי: השלום רחוק מלמצות את הפוטנציאל הכלכלי הגלום בו, בפרט בתקופה הנוכחית בה נרשמים במצרים מאמצי בנייה, צמיחה ושיפור בביטחון האישי (לצד סבל, עוני ותשישות). אין סחר רב בין מצרים לישראל. ישראלי המבקש לעשות עסקים יתקשה לעשות זאת במצרים. הפרויקט המשותף הכי משמעותי לישראל ולמצרים זה ה-QIZ. פוטנציאל קיים גם בתחומים כמו אנרגיה סולרית, תיירות וחקלאות. יש בישראל רצון וידע, אך יש חסמים המונעים את מימוש שיתופי פעולה.

הסיבות למישור היחסים הצר בין ישראל למצרים:

א. הסכסוך הישראלי-פלסטיני: המצרים לא אוהבים את הפלסטינים, אבל הם אוהבים את הסוגיה הפלסטינית. כל הסלמה באל-אקצא פוגעת ביכולת לקדם שיתופי פעולה בילטרליים בין הצדדים. העולם הערבי מאשים במצב גם את הפלסטינים, אך בו בזמן לא יכול לסבול את הכיבוש הישראלי ואת הרג הפלסטינים.

ב. פערים ביחס לשלום: יש פער בין הציפיות של ישראל לבין הציפיות של מצרים מהשלום. ישראל מעוניינת בשלום חם, בעוד גישתה של מצרים שונה. המערכה הדיפלומטית המצרית בתחום הבק"ן היא דוגמה לניסיון המצרי להחזיר את ישראל לגודלה "הטבעי" ולהפחית את בולטותה במרחב.

ג. הבדלי אופי בין המדינות: יש פער בין האופי הישראלי "המהיר" לאופי המצרי "האיטי". מצרים מתנהלת באיטיות ולהזיז ספינה עם מסורת ארוכת שנים – כפי שיש במצרים – לוקח זמן רב.

ד. חסמים בירוקרטיים: מצרים המעוניינים להגיע לישראל ולשתף עמה פעולה נתקלים בקשיים מנהלתיים, דוגמת הצורך באישור ביטחוני מיוחד.

הזיקה בין השלום הכולל לנורמליזציה: אין צורך לקשור בין העניין הפלסטיני להתקדמות ביחסים הבילטרליים בין מצרים לישראל. התניית הנורמליזציה בשלום כולל לא הוכיחה עצמה

כזרז שדוחף את ישראל לפעול לסיום הסכסוך עם הפלסטינים. נורמליזציה לא צריכה להיות פרס לישראל, אלא חלק מתהליך שמרוויחים ממנו שני הצדדים, כמו גם הפלסטינים. רבים במדינות ערב לא מבינים מדוע עליהם להשקיע בפלסטינים, בזמן שאלה כלל לא מתגמשים. זיהוי הזדמנויות לשיתוף פעולה מצריך פגישות.

מגמות חדשות ביחס הציבור המצרי לישראל: הדור המצרי הצעיר לא חווה מלחמה ומפגין צמא גדול לידע על ישראל. הציבור המצרי רואה את ישראל בצורה מורכבת מבעבר, ולא מתייחס אליה רק כשטן.

אופקי שיתוף הפעולה בין ישראל למצרים: בשנים האחרונות מתפתח גוש מדינות מזרח הים התיכון, אשר כולל את יוון, קפריסין, מצרים, ירדן, ישראל ובמידת מה איטליה. המשותף למדינות הוא שדות הגז, לצד קשרים גאו-אסטרטגיים רחבים במשולשי היחסים של ישראל ומצרים עם יוון וקפריסין.

מושב רביעי, "כיצד יוכלו ישראל ומצרים להפיק את המיטב מן השלום?"; השגריר ד"ר עודד ערן מראיין את ד"ר הישאם עשמאווי, יו"ר אגודת העסקים המצרית-אמריקאית

יש צורך בישראלים שמאמינים בשלום ואינם מפחדים לפעול ולעשות עסקים במצרים. אם רק אחוז אחד מקרב מאה מיליון מצרים היה נרתם לשלום עם ישראל היה הדבר משנה את מציאות היחסים. האדם המצרי ברחוב דואג בראש ובראשונה לנושאים הכלכליים, אך דואג גם לאחיו הפלסטינים. שלום אמיתי לא מצריך ממשלות, אלא אנשים. לשם פתרון בעיית עזה על מצרים, ישראל ומדינות נוספות לגייס כוחות של כסף וטכנולוגיה ולבנות מנגנון שיסייע לפיתוח הרצועה.

מושב חמישי, "הממד התרבותי", בהשתתפות ד"ר אופיר וינטר, ד"ר תמר הס ומר הית'ם חסאנין

המשטר המצרי חיבר עשרות שירים במטרה להכין את דעת הקהל המצרית לשלום עם ישראל, ואף החליף ב-1979 את ההמנון הישן בהמנון חדש המדגיש את ענייניה הייחודיים מצרים. שירי השלום המצריים עסקו בשלום אוניברסלי ולא בשלום הקונקרטי עם ישראל, היללו את סאדאת וביקרו את כוחות הסירוב לשלום. השירים הפופולריים ביותר עסקו בפירות הכלכליים של השלום. מרבית השירים נשכחו משלוש סיבות: הנשיא מובארכ דחק את השירים מתקופת סאדאת; לוח החגים במצרים התעלם ממועדי השלום; השירים הללו נתפסו כאומנות מגויסת, מה שפגע בהתקבלותם בקהל הרחב.

מפגש של סטודנט מצרי עם החברה הישראלית הוא טעון נוכח הנרטיבים הלאומי-ערבי והדתיים-אסלאמיים הרואים בישראל איום על שכנותיה. לפיכך, ההחלטה ללמוד בישראל אינה פשוטה ודורשת התמודדות עם המשפחה והסביבה החברתית. הרושם הראשוני העיקרי מהמפגש עם החברה הישראלית היה ההתפעלות מהמגוון האנושי הרב שיש בה: יהודים ממוצא מזרחי ומערבי, ערבים-ישראלים וכו'. הבעיות המרכזיות ביחסים בין החברות בישראל ומצרים הן כדלקמן: יחס שלילי בתקשורת המצרית לישראל; מיעוט תיירים מצרים בישראל עקב הצורך באישור ביטחוני מיוחד; העדר ביקורים של סטודנטים מצרים ללימודי עברית בישראל; מחסור בפרויקטים כלכליים משותפים כדוגמת ה-QIZ.

דברי סיכום, תא"ל (מיל') אודי דקל, מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי: השורש הביטחוני סייע לתחזוקת יחסי ישראל-מצרים גם בתקופות משבר, אולם אין בו דיי ויש צורך בחיזוק השלום והאינטראקציה בין העמים. כרגע, הצד המצרי אינו מאפשר זאת והצד הישראלי אפתי כלפי המצב. הציבור הישראלי נדרש לנסות ולמצוא ממשקים עם הצד השני כדי לפתח מערכת יחסים רחבה יותר. יש תחומים רבים שניתן לקדם בהם שיתופי פעולה, דוגמת טכנולוגיות מים, גז, חקלאות וכו'. יום השנה הארבעים לשלום הוא הזדמנות לשינוי כיוון לקראת פיתוח השלום בין ישראל למצרים.